

УДК 340.14:316.48

І.І. КОПАЙГОРА, канд. юрид. наук, Криворізький технічний університет

СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ У ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ І ФОРМИ ПРОЯВУ

Ключові слова: соціальні конфлікти, радянська влада

Проблемою даного дослідження є питання причин виникнення і форми прояву соціальних конфліктів у перші роки становлення радянської влади. Вияснення цих питань потрібно для науково-теоретичного усвідомлення і практичного застосування вирішення соціальних конфліктів сьогодення. Умови, в яких формуються ринкові відносини в Україні і становлення радянської влади, є типові. Як тоді, так і сьогодні проходили і проходять докорінні переміни у соціально-економічному і політичному житті людей. На нашу думку, знання причин виникнення соціальних конфліктів і практики їх вирішення на різних етапах колишньої соціалістичної держави допоможе більш ефективно і безболісно вирішувати їх в сучасних умовах.

Слід відмітити, що проблемам конфліктології та їх вирішення в науковій літературі приділяється достатня увага. Але питання причин їх виникнення і форм прояву у перші роки радянської влади не тільки не розглядалися, але навіть і не ставилися. Знання історико-правового досвіду практики вирішення соціальних конфліктів у перші роки радянської влади потрібні тим, що вона заклала підґрунтя для майбутнього розвитку радянської держави.

Тому наведене вище спонукало нас детально дослідити причини зародження і форми прояву соціальних конфліктів у перші роки радянської влади, що і є метою статті. З

предметом дослідження пов'язуємо новизну роботи.

Як відомо, Жовтнева революція 1917 року і пов'язана з нею громадянська війна стали однією з найбільш складних і трагічних подій в історії Радянської держави. Відбувалися докорінні соціально-економічні і політичні зміни у житті людей. Виникали відносини, за якими раніше пригноблені класи оголошувалися пануючими, а поміщики, крупна і середня буржуазія втрачали свій соціально-правовий статус. Таким чином суспільство розкололося на дві непримиримі політичні сили: прихильників і противників революції [1, с.265]. До прихильників нової держави беззаперечно відносили робочих, найбідніше селянство, солдатів, тобто переважну більшість народу, «неразривно связанную между собой силу, борющуюся против помещиков и буржуазии» [1, с.262]. По іншу сторону барикад, згідно поглядів лідерів нової держави, були поміщики і капіталісти, багатії та їх прислужники, відомі чиновники та їх друзі, «командующих над народом и сторонников войны» [2, с.151]. Але розстановка класових сил в країні була більш складною і не такою, як вважали лідери Радянської Росії. Суперечливе та нестійке відношення населення до правлячої партії складалося під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, але, головним чином, внаслідок перших заходів, призваних, як було заявлено, «разрушить до оснований прежний буржуазный строй и на его обломках начать строить совершенно новое социалистическое общество» [1, с.266].

Між різноманітними частинами суспільства стався глибокий соціально-класовий, національно-релігійний ідейно-політичний, морально-етичний розкол, який і призвів до громадянської війни. Громадянська війна розколює народ, сім'ю і навіть саму особу людини, носить тотальний характер і наносить тяжкі душевні травми, які надовго обумовлюють життя суспільства. Так як у громадянської війни немає тилу, вона руйнує державність, всю життєдіяльність в цілому.

Сама громадянська війна, як одна з найго-

стріших форм прояву соціального конфлікту, охоплює багато інших конфліктів, котрі розрізняються ступенем інтенсивності і втягнення в нього держави, представників різноманітних класів, соціальних верств, способів, які використовуються суб'єктами конфлікту при вирішенні протиріч.

Цей історичний етап включав у себе всі найбільш важливі тенденції і риси, які склали суть і весь дух того періоду, конкретні фактори, що впливали на становлення Радянської держави і формування юридичних способів вирішення соціальних конфліктів.

В наукових дослідженнях Г.А. Бордюгова, В.К. Горева, В.В. Журавлева, В.А. Козлова стверджують, що соціальні конфлікти, обумовлені громадянською війною, були наслідками діяльності Радянської держави. З такою думкою погодитися не можна.

З метою попередження зіткнення Радянська держава зробила багато примирюючих жестів: відміна смертної кари, звільнення без покарання учасників перших антирадянських повстань і їх керівників (генералів Краснова, Каледіна, Корнілова), пропонувала лівим есерам створити правлячу коаліцію, амністії з нагоди першої роковини революції та ін. В цілому Радянська держава створила механізм попередження громадянської війни, але сили її були недостатні.

Головною причиною посилення соціальних конфліктів громадянської війни часто називають експропріацію приватної власності [3]. Але причини лежали, перш за все, в сфері цінностей (ідеалів): вилучення власності важливе не тим, що сприймалося як нестерпне посягання на попередній порядок, визнаний законним і справедливим. Тобто, до війни спонукав не раціональний інтерес, ненависть, яка є категорією «духовною». Неможливість витерпіти владу «низких класів» стало фундаментальним фактором, важливою передумовою соціального расизму, до конфліктів, до громадянської війни, яка знімала заборону на «убийство ближнього».

В цілому примирюючи жести держави «простонародья» просто були відкинуті за-

можними класами. Це визвало відповідний соціальний расизм, який швидко досяг рівня ненависті і навіть люті. В цих умовах логіка і процедура державних органів, а також тлумачення норм права, набули особливо жорстокий характер, який не вписувався в рамки звичайних поглядів.

Важливим фактором, що відіграв фатальну роль у виникненні соціальних конфліктів, громадянської війни, був «наполовину європейський» тип мислення культурних верств населення як України, так і Росії – а значить, тієї частини буржуазно-дворянської еліти, яка і протистояла новій державі. Завдяки цьому інтелігенція сприйняла європейський детермінізм – переконаність в тому, що суспільним процесом, як різновидність машини, можливо керувати силою, як важелями. Для цього потрібно тільки скинути слабку «машину управління» більшовиків. Невидимий і могутній процес самоорганізації народу інтелігенція ігнорувала (або недооцінювала). Виникла ілюзія слабкості влади, яка і обумовила відмову від громадянського миру. А в умовах ненависті і непримиримості повалених і переможців конфлікт набув глобального характеру, полем його розгортання становилося все суспільство.

У вітчизняній і зарубіжній науці соціальний конфлікт в умовах громадянської війни розглядається в більшості як військовий конфлікт між «красними» і «белыми», між «комуністично керованими» радянськими республіками і монархістським реакційним білим рухом. Але взаємовідносини між державою і суспільством, різними соціальними верствами, між собою всередині кожного з них також характеризувалися гострою класовою непримиренністю, коли використання зброї становиться майже нормою життя. За роки війни форми збройного протистояння перенеслися в середину суспільства.

Аналіз причин формування соціальних конфліктів в умовах громадянської війни передбачає виділення трьох основних рівнів: політико-правовий, який визначає відношення держави до повалених класів і їх правовий

статус в цій державі, соціально-економічний та ідеологічний.

Однією з перших великих політичних і економічних акцій більшовиків, яка вплинула на формування багаторівневого соціального конфлікту у воєнний час, стало запровадження державної продовольчої диктатури. Тут доречно відмітити той факт, що ідея запровадження хлібної розверстки належить не більшовикам, а уряду царської Росії. Царський уряд у листопаді 1916 року прийняв постанови про запровадження з січня 1917 року примусової хлібної розверстки. Заснована на «класовому підході» у вирішенні економічних проблем розверстка беззаперечно посилювала соціальну ворожнечу у суспільстві.

Найбільш важливим елементом цієї політики був «похід робочих на село» з метою примусового відбирання хліба у селян. По суті заготовка хліба стала війною за хліб, а дії озброєних робочих у складі продовольчих загонів провокували активний селянський протест. Примусове вилучення хліба відштовхнуло від держави значну частину селян, загострило і до того складні відносини міста і села, робочого класу і селянства. Таким чином уже навесні 1918 р. визначилися перші ознаки конфлікту як по горизонталі (між робочим класом і селянством), так і по вертикалі (між державою і селянством).

Складною і суперечливою була державна політика і відносно робочого класу. В.І. Ленін виражав «полную и искреннейшую готовность большевиков осуществлять коалицию с большинством населения» [4, с.27]. Пояснюючи «історико-філософську» суть поняття диктатури пролетаріату, В.І. Ленін відмічав, що «только определенный класс, именно городские и вообще фабрично-заводские, промышленные рабочие в состоянии руководить всей массой трудящихся и эксплуатируемых в борьбе за свержение ига капитала, в ходе самого свержения, в борьбе за удержание и укрепление победы, в деле создания нового, социалистического общественного строя, во всей борьбе за полное уничтожение классов»

[5, с.14]. Диктатура пролетаріату давала можливість робочому класу зайняти домінуюче становище в управлінні виробництвом і державою. Не випадково, що уже перші законодавчі акти закріплювали перехід в руки робочих промислового потенціалу країни [6, с.18-30].

Державна політика відносно робочого класу мала велике соціально-психологічне значення: в його середовищі укріплювалися почуття творців історії, класової винятковості, державно-партійної вибраності. Але подальший розвиток подій, починаючи з весни 1918 року, показав неможливість практичного втілення вихідної моделі пролетарської державності, яка думалася як «непосредственная власть вооруженных и организованных рабочих» [7, с.109]. В країні наростала економічна криза, яка показала, що робітниче самоуправління в наслідок своєї некомпетентності не могло зупинити кризу і не вміло керувати виробничим процесом. Все це заставило В.І. Леніна відмовитися від попередньої ідеї. Тепер замість «свободы творчества народных масс» В.І. Ленін змінив ідею на навчання мас шляхом участі в управлінні державою тому, що «уставшие политические массы ...не готовы к решению этой задачи», а в цілому, «в мелкобуржуазной стране, только год тому назад свергнувшей царизм ...осталось... немало стихийного анархизма, усиленного озверением и одичанием ...создавалось немало настроений отчаяния и беспредметного озлобления» [8, с.174]. Так взяла гору психологія управління зверху. Весною 1918 року вписувалася теза, що «революция ...требует беспрекословного повиновения масс единой воле руководителя трудового процесса» [8, с.200].

Оскільки стабілізувати становище у народному господарстві не вдалося, спроби раціоналізації управління виробництвом витіснялися централізацією, адміністративними важелями. Контроль за діяльністю «нових диктаторів» все більше переміщувався від самих робочих мас до вищестоящих інстанцій. Декрет РНК від 28.06.1918 р. про націо-

налізацію великих підприємств [9, с.79] став актом, який вперше обмежив творчу ініціативу робочого класу і закріпив командні методи управління народним господарством. В цих умовах соціально-економічні заходи, які здійснювалися державою, забезпечувалися тільки за допомогою примусу «Принуждение, - писал М.И. Бухарин, - не ограничивается рамками прежде господствовавших классов и близких к ним группировок. Оно ...переносится и на самих трудящихся, и на сам правящий класс... Отсюда совершенно неизбежно принудительная дисциплина. Одной из главных принудительных форм нового типа, действующего в сфере самого рабочего класса, является уничтожение так называемой «свободы труда»» [10, с.118]. На таких позиціях стояв і Л.Д. Троцький. У своїх тезах «Переход ко всеобщей трудовой повинности в связи с милиционной системой» він писав: «До тех пор, пока всеобщая трудовая повинность не войдет в норму, не закрепится привычкой и не приобретет бесспорного и непреложного для всех характера, ...до тех пор, в течении значительного еще периода перехода к режиму всеобщей трудовой повинности он должен неизбежно поддерживаться мерами принудительного характера, то есть в последнем счете вооруженной силой пролетарского государства» [10, с.33].

Таким чином, перший рік існування Радянської держави виявив: по-перше, суперечливе відношення до робітничого класу; по-друге, обмеження творчої ініціативи трудящих мас і використання примусових заходів в організації праці. Все це сприяло виникненню «кризи довіри – до держави з боку частини робочого класу» [11].

Перші економічні труднощі, з якими трудящі маси зіштовхнулися вже на початку 1918 р. (погіршення продовольчої ситуації з причини запровадження монополії на торгівлю хлібом, масове безробіття), посилили соціальну напруженість в суспільстві, впливали на формування трудових конфліктів. Ці конфлікти, починаючи з весни 1918 р., стали набувати все гостріших форм – у вигляді

страйків. Для вирішення цих соціальних конфліктів молода Радянська держава стала напрацьовувати свої механізми їх вирішення.

Таким чином, можна визнати, що:

1. Громадянська війна, як найгостріша форма прояву соціальних конфліктів, визвала появу нових конфліктів, які відрізнялися гостротою протистояння суб'єктів, метою і інтересами, втягненням держави в конфлікт в якості його суб'єкту.

2. В післяжовтневий період складалося відношення до конфлікту як явищу, яке представляло загрозу державі. Це обумовило застосування насильницьких заходів для подолання конфлікту.

3. Соціальні конфлікти склали «внутрішній» зміст громадянської війни, коли політика держави на селі формувала збройний конфлікт із значною частиною селянства і у містах, де згідно лозунгу «фабрики робочим» держава генерувала конфлікти між державою і робочими, які знаходилися у важкому економічному стані з застосуванням примусово-мілітаризованими формами організації праці.

4. Досвід Радянської Росії по вирішенню соціальних конфліктів був запроваджений на теренах Радянської України Резолюцією Першого Всеукраїнського з'їзду Рад 11-12.12.1917 р. [12, с.14].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленин В.И. Доклад о деятельности Совета Народных Комиссаров (11(24) января 1918 г.) // Полн. собр. соч. -Т.35.

2. Ленин В.И. Проект воззвания Второго Всероссийского съезда Советов крестьянских депутатов к крестьянству (6-2) (19-20) декабря 1917 г.) // Полн. собр. соч. -Т.35.

3. Политическая история России: Россия-СССР-Российская Федерация: В 2-х т. -Т.2. – М., 1996. –С.104-113;

4. Ленин В.И. Доклад о земле. 26 октября (8 ноября) 1917 г. // Полн. собр. соч. -Т.35.

5. Ленин В.И. Великий почин (о героизме рабочих в тылу. По поводу «Коммунистиче-

ских субботников») // Полн. собр. соч. –Т.39.

6. Положение о рабочем контроле (14(27) ноября 1917г.).

7. Ленин В.И. Государство и революция // Полн. собр. соч. –Т.33.

8. Ленин В.И. Очередные задачи Советской власти // Полн. собр. соч. -Т.36.

9. Директивы КПСС и Советского государства по хозяйственным вопросам. -Т.1: 1917-1928 гг. –М., 1957.

10. Троцкий Л.Д. Как вооружалась рево-

люция. -Т.2. -Книга первая. –М., 1924.

11. Бугров Л.Ю. Право на забастовку в СССР // Советское государство и право. – 1989. -№ 9.

12. Резолюція Першого Всеукраїнського З'їзду Рад 11-12 грудня 1917 року // Хронологічне зібрання законів, указів Президії, Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. –Т.1. –К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963.

Копайгора І.І. Соціальні конфлікти у перші роки Радянської влади: історико-правовий досвід, причини виникнення і форми прояву // Форум права. -2008. -№ 2. – С.251-255 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kiiifp.pdf>

З позицій історико-правового досвіду практики вирішення соціальних конфліктів розглянуті причини їх виникнення у перші роки Радянської влади, виконано аналіз механізму вирішення цих конфліктів.

Копайгора И.И. Социальные конфликты в первые годы советской власти: историко-правовой опыт, причины возникновения и формы проявления

С позиций историко-правового опыта практики решения социальных конфликтов рассмотрены причины их возникновения в первые годы Советской власти, выполнен анализ механизма разрешения этих конфликтов.

Kopajgora I.I. Social conflicts in the first years of soviet power: its historic-legal experience, origin reasons and representation forms

From positions of historic-legal experience of practice of the decision of social conflicts the origin reasons of social conflicts during the first years of the Soviet Power are examined; decision-making mechanism of these conflicts is analyzed.